

בסבך הסבכיים

אחד האתגרים המיוחדים ביותר בצפרות ההולכת ומתפתחת בישראל הוא זיהוי מיני סבכיים וצילומם בסביבה הטבעית. צריך לא מעט מיומנות וסבלנות כדי לגלות את חלקם, לצלמם בתזדיותם הרבה וכמובן להגדירם. חובבי ציפורים רבים לא מודעים מספיק אליהם ואל אורחות חייהם, וכמו כן מעט מחקרים בוצעו על אודותיהם. הסיבות העיקריות לכך נגזרות מגודלם, נמרצותם והיותם מוסווים בצבעים דהויים ונחבאים אל העלווה והסבך. אין ספק שציפורי השיר הללו, הנחשבות גם למדבירים ביולוגיים מדהימים של חרקים, ראויות לתשומת לב והגנה של שוחרי הציפורים ואוהבי הטבע מפני ציד והרס שטחי חורשים ויערות טבעיים.

כתב: ד"ר חיים מויאל

צילמו: ד"ר חיים מויאל ומורדי חוטובלי

סבכי שחור-כיפה (זכר) אוכל בתאווה תותי עץ עסיסיים. בעונת הנדידה הוא ניזון לא רק מחרקים כבעונת הקינון אלא גם מפירות שונים ומזרעים. צילם: חיים מויאל

סבכי קוצים (זכר צעיר). נפוץ במרבית עונות השנה ודוגר מצוי באזורי סבך נמוך וקוצים בסמיכות לאזורים חקלאיים. מין זה נחשב לאחד הנפוצים ביותר באירופה ולאחד מהנוודים הראשונים המגיעים אלינו מאפריקה באביב.

קית פסים. חולפת מצויה בסבך הביצות בישראל. בעונת הקינון שירתה נשמעת גם בלילה, כשהנקבה תבחר בבירור בזכר ששירתו תהיה מורכבת יותר ושישרבב קטנים מוסיקלים אקראיים שהטון של חלק מהם לא חוזר על עצמו. צילם: מור חוטובלי

מינים אחרים (ההפרדה לתת-מינים מתקיימת לרוב בבדיוד גאוגרפי של אוכלוסיות אזוטריות, ובמקרים מסוימים הם יהפכו אף למינים נפרדים).

קנית ארוכת-מקור היא המין הכי פחות מוכר בעולם, משום שנתגלתה לראשונה רק בשנת 1871 בהודו, ונעלמה במסתוריות כמו שנתגלתה, עד ששוב נצפתה רק בשנת 2006 בתאילנד, ואפילו נתגלתה מקננת באפגניסטן.

אחד הסיפורים המרתקים הנוספים הוא על המין סבכי סיישל, מהנדידים בציפורים בעולם, אשר כמעט נכחד בשל הרס מקום החיות בשנות ה-60, אז נותרו 26 זוגות בלבד. מאז הועברו זוגות ספורים מהאי קוזין לאיים נוספים, כמו איי פריגט, על ידי גופי שימור שונים וחובבי ציפורים מושבעים, שם התרבו בהצלחה מפתיעה עד כדי מאות רבות של זוגות מקננים, והמין ניצל מהכחדה כמעט ודאית. בהקשר זה ראוי להזכיר את הסבכי ע"ש קירטלנד, שנתגלה לראשונה ב-1851 ונחשב לאחד הנדירים בעולם. מין זה נחשב לאנדמי לאזור מישגן, ארצות הברית, ומשום שהוא קשור בלעדית למקום חיות מיוחד ומוגבל הוא מצוי בסכנת הכחדה קריטית.

לכדי עשרה סוגים בלבד בעולם הישן, זאת על פי עדויות של מחקרים מולקולריים והיסטוריה ביו-גאוגרפית של השנים האחרונות. ההבדלים בכל מקרה ניכרים באופן משמעותי ומובחן יותר, מטבע הדברים, בין סוג לסוג מבחינת הגודל, הצורה, האורך, המקור, הצבע, מקום החיות האופייני וההתנהגות. ראוי לציין כי יש עדיין חילוקי דעות סביב נושא הטקסונומיה של חלק מהם, כך למשל יש כאלה שמפרידים את התפר, הפשוט והמדברון למשפחה נפרדת, וכן את המלכילונים הזעירים, שבאחד המינים, המכונה מלכילון לבן-גבה, היה לי העונג לצפות יחד עם כמה צפרים בצפון הגולן, כשהופיע לראשונה בישראל לפני כשנתיים.

באמריקה יש אמנם גם מיני סבכיים, כמו בני הסוג gnatcatchers ו-kinglets, אך מאחר שאנחנו עוסקים בסבכיים בישראל, לא נדון בהם. בקרב הקבוצה הזאת יש גם בעלי תפוצה אפריקאית שהחוקרים נחלקו ביניהם בנוגע להשתייכותם לסבכיים האמתיים. מעניין לציין כי הצפר הישראלי הדורם שיריחי היה מאלו שהשפיעו על ההחלטה בנוגע להשתייכותם לסבכיים האמתיים, לפני למעלה מעשור.

מתחילת המאה ה-17 נכחדו כשמונה תת-מינים, ומין אחד המכונה סבכי אמריקאי ע"ש בצ'מן (Bachman), אם כי נוספו למשפחה תת-

1 סבכי נצי. סבכי גדול ונדיר יחסית אצלנו, מזכיר את הנץ בעיניו הצהובות ובפספוס הרחבי על חלקו התחתון של גופו. עם השלמת התטולה נוהג הזכר לעזוב את הנקבה שבחרה בו, והוא משקיע את מרצו בחיפוש אחר נקבות חדשות. צילם: מור חוטובלי

הסבכיים, המכונים באנגלית warblers (פירוש השם "מסלסל בקולו") ושמן המדעי Sylviidae (פירושו "שוכני יער"), הם משפחת-על גדולה יחסית של אוכלי חרקים - לרוב קטנים יחסית - בקרב סדרת ציפורי השיר. בני המשפחה הזאת פעילים ומקננים בסבך הצמחייה ונוהגים להשמיע את קולם תוך כדי תנועה, כפי שמעידים השמות שהוזכרו לעיל.

על פי ממצאים מאובנים, מרבית בני המשפחה הופיעו כבר לפני כ-14-20 מיליון שנה. אמנם עדיין קיימים ויכוחים סביב שאלת האב המשותף לכל הקבוצה, מתי ואיך בדיוק נראה, אך מרבית הנציגים של העולם הישן כבר הופיעו בשלב זה.

רוב מיני הסבכיים המופיעים בישראל הם מינים נודדים מהאזורים הממוזגים של אירופה ומערב אסיה. 11 מהם יציבים כל השנה, והשאר בעיקר חולפים וחורפים. מעטים מאוד מקיצים כאן.

בעבר שויכו למשפחה כל ציפורי השיר אוכלות החרקים הטיפוסיות, והמשפחה כללה עשרות סוגים ומאות מינים. אך לפני כמה דורות הופרדו קבוצות רבות מהמשפחה (לרבות החטפיות והזנבנים), שהתכווצה

בקרבת הקבוצה הזאת מצויים שלושת המינים הקטנים בישראל. הפשוש הזעיר, המאופיין בזנב ארוך ומדורג, ללא ספק נמנה עמם. הוא טריטוריאלי להפליא, ותוחלת החיים הממוצעת שלו היא כשנתיים. מעניין לציין כי הפשוש, שהיה מועמד רציני לתואר הציפור הלאומית שלנו, הוא מקנן נפוץ ביותר בתוך סבך צמחים שוטים וקוצים, וכחלק מתהליך החיזור הזכר נוהג לבנות כמה קנים מושקעים. המין השני הוא המדברון, הידוע כאחד הנמרצים בציפורים באזורי הספר והמדבר. המין השלישי – התפר המדהים אשר רבייתו היא בעיקר פוליגמית (זכר אחד עם כמה נקבות), ידוע כתופר את קנו העשוי עלים בקורי עכביש בשדות התבואה.

3 קנית קטנה. מקננת בחישות קנים במושבות דלילות ונחשבת למין המועדף והנפוץ ביותר כפונדקאי לקוקייה הטפילה. צילם: חיים מויאל
4 פשוש. מהזעירים בציפורי השיר באזורנו. מאופיין בזנב ארוך ומדורג. הוא טריטוריאלי ונמרץ, מקנן בסבך צמחים שוטים וקוצים, והזכר נוהג לבנות כהליך חיזור כמה קנים מושקעים. צילם: חיים מויאל

עמק שורק, וכן את השיחנית צהובת-הבטן הנדירה אף כן, אשר הופיעה על עץ פקאן מול חלוני ואפשרה לי לצלם אותה לשבריר שנייה. ישראל מהווה פונדק חורף מצוין למיני סבכיים רבים, במיוחד מאזור דרום אירופה ומזרחה, ובהקשר זה ראוי להזכיר את הסבכי הקפריסאי האנדמי רק לאי קפריסין, המבלה בעיקר אצלנו. סבכיים רבים מספור נלכדים יחד עם ציפורי שיר אחרות ברשתותיהם של ציידים באיים באזורנו, כמו מלטה, ולצערני בשל "החורף הערבי", יותר מתמיד גם בארצות ערב השכנות כלבנון, מצרים וירדן.

בישראל ידועים 16 מינים מקננים, כשליש מסך המינים המופיעים אצלנו, להוציא את עלוית החורף שנתגלתה כמקננת ועוד שניים – שלושה מינים מקייצים שמשערים שהם מקננים, כדוגמת סבכי טוחנים ושיחנית גדולה.

התכונות העיקריות של הסבכיים הן: גודלם קטן במיוחד, ומקורם צר, קצר ומחודד בקצהו. המותאם למזונם – חרקים ופרוקי רגליים שונים, אך יש מהם, כמו במקרה של סבכי שחור-הכיפה, שיאכלו אף זרעים ובעיקר פירות עסיסיים – תותים, פטל וכן זיתים ותמרים. מין זה נחשב לאחד מהנפוצים בסבכיים בארץ ובעולם. ראוי לציין כי לנציגי משפחה זו יש רק שש אברות ראשוניות (primaries) ולא תשע, כפי שאצל מרבית ציפורי השיר.

כל מיני הסבכיים ידועים כמונוגמיים, ושני בני הזוג בונים על גבי הסבך או העצים קן בצורת סלסילה, ושניהם מטפלים בגוזלים. מעניין לציין כי בקרב מיני הסוג סבכי (sylva) הנקבה מבלה את זמנה באופן קיצוני יותר מן הזכר בדגירה ובטיפול בצאצאים, ועל כן לרוב הזכר אצלם שונה וצבעוני יותר מהנקבה. במרבית המקרים הזכר והנקבה לא נשארים יחד יותר מעונת קינון אחת או שתיים, וכל הקלפים נטרפים מחדש באביב הבא, עם תחילת החיזור המלווה בעיקר בשירה וריקודים, כל אחד בסגנונו הוא. מעניין לציין את המדברון, הדומה מאוד לפשוש אך פעיל בעיקר בחבל המדבר והספר. מין זה ידוע כמשחק נהדר את "הציפור הפצועה", ובהתקרב פולש לקנו הוא מדדה

בישראל מיוצגים בני המשפחה (הנחשבת לגדולה בקרב ציפורי השיר בישראל) בעשרה סוגים, הכוללים 47 מינים (כחמישית מכלל מיני הסבכיים בעולם), שחלק קטן מהם נצפה ותועד פעם אחת או לכל היותר פעמים אחדות בלבד, כמו למשל עלוית כהה, עלוית עבת-מקור, מלכילון לבן-גבות וחרגולן סיבירי. בנוגע לסבכיים הנוודים, קיימים כאלה החולפים לזמן קצר יחסית של כמה ימים וממשיכים לאפריקה הטרופית, וכמובן בחזרה הם עשויים לחלוף שוב בארצנו בצורה דומה, או מעט שונה, בדרכם צפונה לאזורי קינונם. נדידתם מתבצעת בלילה, כמו ציפורי השיר האחרות. בקרב המינים החולפים אזכיר את הסבכי שחור-הגרון הנדיר, שצפיתי בו וצילמתי אותו באזור

1 סבכי שחור-גרון. הזכר מרהיב בגרונו השחור. מין מיוחד זה פעיל בעיקר באזורי שיחים קוצניים הפזורים על מדונות. צילם: חיים מויאל
2 שיחנית צהובת-בטן. מין נדיר החולף באזורנו, אך תפוצתו נרחבת מאוד באיחופה כולל אזורים ארקטיים. מקורה של השיחנית ארוך יחסית, ולבטנה שרידי צהוב. צילם: חיים מויאל

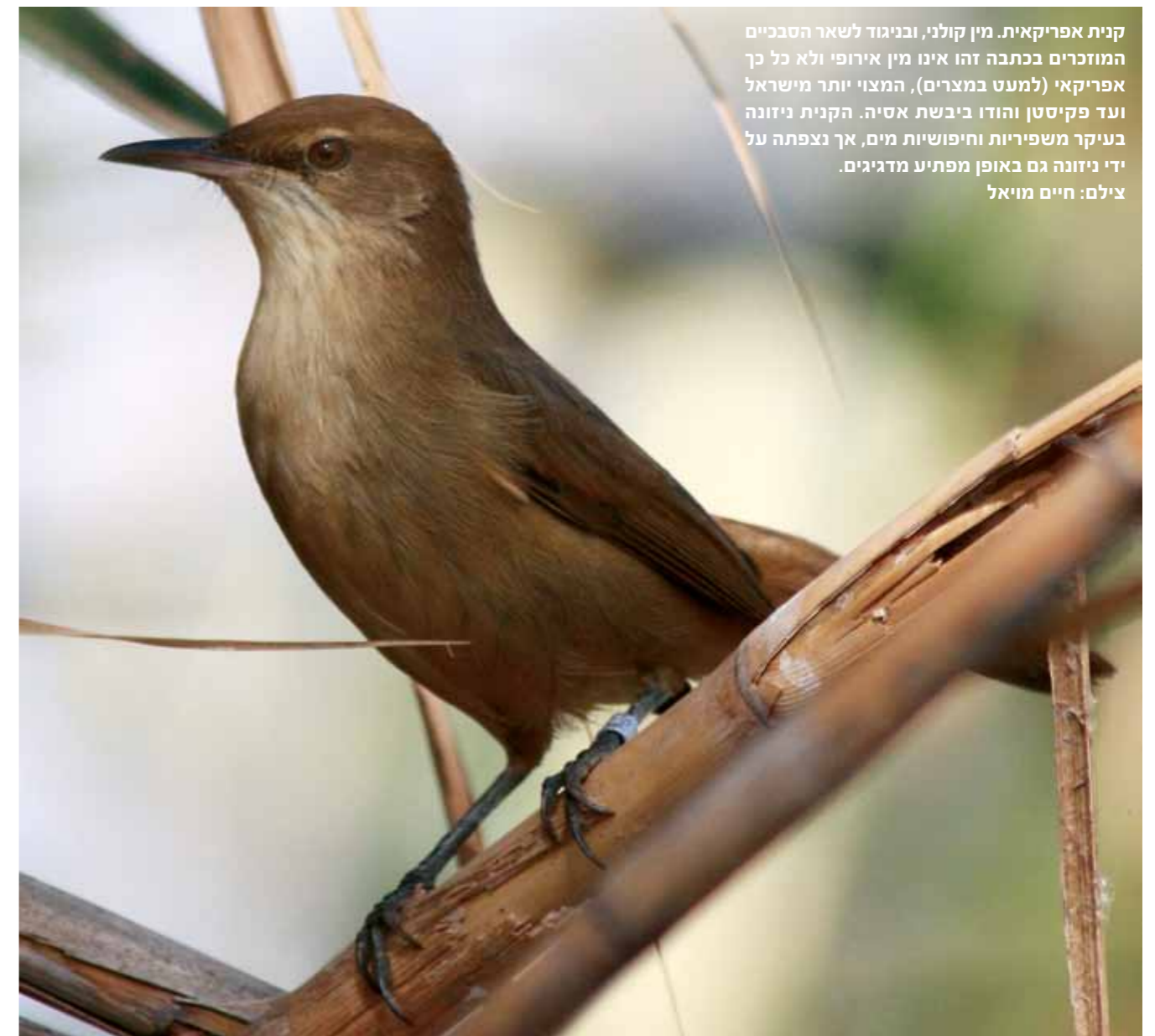

צטיה. מין חששני, אך נפוץ מאוד בחיטות קנים וסוף. קריאותיה של הצטיה מתפרצות ובעלות עצמה ווקאלית יותר מכל מיני הסבכיים. הזכר מקיים לרוב כמה משפחות בטריטוריה שלו. צילום: Mark S Jobling, Wikimedia Commons

2 קנית אירופית. מהמינים הגדולים בעולם הסבכיים. הקנית ניזונה גם מראשנים של צפרדעים. במחקר נתגלה כי הנקבות נמשכות בבירור לזכרים הראשונים שמגיעים מנדידתם לתפוס נחלות. צילום: חיים מויאל

3 תפר. דומה לפשוט, אך זנבו קצר יותר. פעיל ומקנן בשטחי תבואה פעמיים בשנה, שם הוא בונה על הקרקע את קנו המיוחד, העשוי עלים אשר אותם הוא תופר (כשמו) באמצעות קורי עכביש. צילום: חיים מויאל

קנית אפריקאית. מין קולני, ובניגוד לשאר הסבכיים המוזכרים בכתבה זהו אינו מין אירופי ולא כל כך אפריקאי (למעט במצרים), המצוי יותר מישראל ועד פקיסטן והודו ביבשת אסיה. הקנית ניזונה בעיקר משפיריות וחיפושיות מים, אך נצפתה על ידי ניזונה גם באופן מפתיע מדגיגים. צילום: חיים מויאל

1 קנית ביצות. מין זה הפעיל ומקנן בביצות, בונה בכל שנה מחדש קן במקום שונה ועם נקבה אחרת. הקנית ידועה כחקיינית מופלאה של עשרות מיני עופות אחרים בסביבתה: יונים, חופמאים, גבתוני סוף ועוד רבים אחרים. צילום: חיים מויאל

יש חלוקה מסוימת בין נציגי הקבוצה בנופים שונים בתחום אותו מקום חיות האופייני להם, במיוחד בעונת הקינון, וזה מתבטא בהעדפת תצורות צומח שונות. אף על פי כן מתברר שמרבית המינים חולקים בתי גידול מגוונים בתחום אותו אזור לאורך השנה, ובלבד שיציע מזון זמין ועלווה. יש הבוחרים להיות ביערות וחורשים מסוגים שונים, וביניהם אזכיר את סבכי החורש, סבכי שחור-כיפה וסבכי רונן.

ישנם מינים בודדים המבלים בסוואנה הערבית, ובמיוחד ראוי להזכיר את סבכי השיטים (אנדמי לאגן הים-התיכון). יש הפעילים באזור ההררי הגבוה כמו עלוית ירוקה או ביערות מחטניים כמו המלכילון. ציפור זעירה זו נחשבת בפולקלור האירופי ל"מלך הציפורים", בשל הכתר הזהוב והמיוחד שלראשה. מעניין לציין כי מין זה עשוי לקיים שני מחזורי קינון בשנה, כשבכל תטולה כ-12 ביצים שעליהן דוגרות רק הנקבות. המלכילון הוא מהציפורים היחידות בעולם הניזונות גם מכנימות עלים.

בחיטות קנים וסוף פעילים מינים בולטים וגם מקננים, כמו מיני קניות וצטיה. זו האחרונה נפוצה מאוד, על אף שלא קל לראותה אלא לזהותה על פי קריאותיה המתפרצות והרמות במיוחד. בביצות ובמקומות לחים נוספים ראוי להזכיר את החרגולנים הנדירים, שקריאותיהם הדומות לקריאות חרגולים גדולים, מסגירות אותם.

ברחבי המדבר יש מינים טיפוסיים, כמו המדברון המעדיף לקנן ולהיות פעיל בסבך ערבתי ובאזורי ספר. המדברון, כאמור, ידוע כמשתמש באסטרטגיה של "הציפור הפצועה". מין נוסף המאפיין את אזורי השיטים בערבה הצחיחה, אם כי הוא הולך ומתמעט בצורה מדאיגה, הוא סבכי השיטים הנדיר, ותת-המין המצוי אצלנו נחשב אפילו לאנדמי לאזור. סבכי המדבר הנדיר מאוד בארצנו מותאם לתנאי המדבר הקשים במיוחד.

מודעה

1 עלויות אפורה. אחת ממיני הציפורים הנוודות הנפוצות בעולם. נדידתה מרשימה יותר ממרבית בני משפחתה, כשהאוכלוסיות מצפון-מזרח אסיה גומאות מרחק של למעלה מ-14,000 ק"מ [כ?] עד לדרום אפריקה בסתיו וחזרה. צילם: חיים מויאל

2 עלויות חורף. דומה מאוד לעלויות האפורה, אך רגליה שחורות ולא בהירות. מין זה תוקפני כלפי טורפים שונים המסכנים את גוזליו. צריכת כמות החרקים היומית של העלויות שווה לכשליש ממשקל גופה, ותפריטה עשוי לכלול גם צוף פרחים. לאחרונה נתגלתה בהפתעה אוכלוסייה מקננת בחרמון הגבוה (על ידי נועם וייס). צילם: חיים מויאל

3 סבכי אפור. מעדיף אזורי יערות (וכלל לא גנים, כשמו האנגלי). נחשב בסכנת התמעטות גדולה יותר מאשר מרבית המינים הנזכרים בכתבה, וזאת מהסיבות של ציד על ידי נצים וחתולים, היותו פונדקאי נפוץ לטפילותה של הקוקייה, ומשום מה גם מועדף על ידי פרעושים ופרזיטים שונים.

צילום: Wikimedia Commons

4 סבכי שחור-ראש. מהנפוצים בסבכיים המקננים בישראל ובמזרח התיכון, ומהיחידים שלא מעדיפים לנדוד אלא יציבים באזורי קינונם. מעדיף בבירור אזורי גריגה, ומקנן בשיחים נמוכים וקוצניים כמו עצי אשחר. צילם: חיים מויאל

בנאות המדבר ובנחלים נמצא גם מינים רבים ושונים, לרבות מינים ים-תיכוניים. הבולטים ביותר מהמשפחה הזאת במקום החיות המאופייין בצמחי ביצות ומים הם: קניית אפריקאית, צטיה, עלויות החורף והאפורה ועוד. זו הראשונה עשויה להתרגל לנוכחות הצופה המתמיד בה כמו שקרה לי בעמק שורק וניתן להתחקות היטב אחר התנהגותה. במהלך התצפיות שלי גיליתי כי היא ניזונה לא רק מפרוקי-רגליים שונים אלא אפילו לתדהמת מדגינים קטנים. בסקר חשוב שביצע מרכז הצפרות של החברה להגנת הטבע באזור החרמון השנה גילה הצפר נעם וייס, בהפתעה גמורה, כ-20 זוגות מקננים של עלויות חורף. עד אז לא היה ידוע שמין זה מקנן בישראל, על כן ניתן בוודאי להכתיר אוכלוסייה מבודדת זו כדרומית ביותר בעולם של מין זה.

בגנים ובפארקים נגלה במיוחד מיני עלויות ושיחיות, את סבכי החורש, יחד עם סבכי שחור-ראש, שחור-כיפה וסבכי אפור. זה האחרון, ששמו האנגלי המוטעה הוא סבכי גנים, שהרי הוא מעדיף אזורי יערות וכלל לא גנים, מצוי בסכנת התמעטות גדולה יותר מאשר מרבית המינים הנזכרים במאמר, וזאת בשל היותו ציד מועדף על ידי נצים וחתולים, היותו פונדקאי מועדף לטפילותה של הקוקייה ומשום מה גם מועדף בקרב פרעושים ופרזיטים שונים.

בשטחים פתוחים וקוצניים נמצא בעיקר את סבכי הקוצים, הנפוץ מכל בני סוגו באירופה, כשהוא ניזון בעיקר מחרקים, ואילו במהלך נדידתו גם מפירות וזרעים למכביר.

הקטע הווקאלי של הסבכיים חשוב לאין ערוך כדי לאתר ולזהות את המין, כשכלל מין יש שירה ייחודית בעונת הקינון וקריאות אופייניות בשאר עונות השנה. כך למשל, הצטיה המשמיעה קריאות מתכתיות מתפרצות וחזקות, החרגולן עם קולות הצרצור האופייניות, קריאות הפטפוט של השיחיות, השריקות של העלויות, הקריאות הצרודות של הפשוש, הציוף הרם של התפר, והקריאות הצקצקניות של מרבית מיני הסוג סבכי. שחור-הראש הטריטוריאלי מקנן באזורי בתה וגריגה, ולו קריאות טרטרניות להפליא, ובדומה גם סבכי הערבות. מינים אלו מקננים נמוך יחסית, ועל כן סכנת הטריפה של הגוזלים או הביצים על ידי נחשים היא גדולה במיוחד.

הסבכיים נחשבים למדברים ביולוגיים חשובים לאין ערוך של תפריטם העיקרי, קרי חרקים, וזאת במיוחד לאור העובדה שהם מצויים במספרים עצומים להפליא (מאות מיליונים רבים) במקומות הקינון שלהם, בפונדקי החורף שלהם ובאתרי החניה שלהם במסעם הארוך. מיני סבכיים לא מעטים אינם ניזונים במהלך הנדידה שנמשכת כמה שבועות. הם ניזונים מהשומן האנרגטי שאגרו בגופם מבעוד מועד. ■